

KALTĖS ĮRODINĖJIMO TEISĖSAUGOS VEIKLOJE KLAUSIMAI

Laurynas PAKŠTAITIS

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademija

Maironio g. 27, LT-44298 Kaunas

Telefonas (837) 303663

El. paštas: pakstaitis@mrni.eu

Advokatas

Telefonas (8 682) 83288

L. Stuokos-Gucevičiaus 13/10, LT-01122 Vilnius

ORCID ID: 0000-0001-7041-8881

DOI: 10.13165/PSPO-21-26-27

Anotacija. Šiuolaikinėje teisėsaugoje, ginančioje visuomenės ir individo interesus, svarbus ir kokybiškas rezultatas, ir nuosekli, kryptinga, pamatinės asmens teisės užtikrinanti veikla. Subjektyvaus kaltinimo principas, reikalaujantis kad asmuo atsakytų tik už kaltai padarytą veiką reikalauja, kad bet koks traukimas atsakomybėm, įtarimas, kaltinimas, būtų atliekamas tik įsitikinus, kad veiką padaręs asmuo ją padarė sąmoningai, suvokė savo veikimo esmę, neteisėtumą ir kilsiančius padarinius, o jo veikimas buvo motyvuotas vienokių ar kitokių vidinių paskatų, asmuo veikė kaltai. Kaltės, kaip ir kitų subjektyviųjų požymių nustatymas nelengvas, reikalauja profesionalumo ir pastangų. Praktikoje neretos situacijos, kai ikiteisminio tyrimo metu, o vėliau teisme apsiribojama vien objektyviųjų požymių nustatymu, neskiriamas deramas dėmesys subjektyviesiems, kaltė ne įrodinėjama, tačiau daromos prielaidos apie ją. Teoriniu požiūriu svarbus kaltės ir kaltumo sąvokų santykis, kuris teorijoje nėra aptariamas, egzistuoja tam tikro neapibrėžtumo. Teisės ir teisėsaugos studijų požiūriu, metodiniu požiūriu svarbu šias sąvokas atriboti, pateikti teorinius kriterijus, kas padėtų tobulinti teisės sistemą. Praktiniu požiūriu svarbu išryškinti pagrindines praktikoje kylančias problemas, pateikti siūlymų dėl jų sprendimo, pateikti metodinių rekomendacijų ir siūlymų dėl kaltės nustatymo.

Pagrindinės sąvokos: kaltė, kaltumas, kaltės įrodinėjimas, subjektyvieji požymiai, nusikaltimo sudėtis.

Įvadas

Kaltės klausimas – vienas esminių klausimų, į kuriuos būtina atsakyti kiekvienoje baudžiamojoje byloje. Traukiant atsakomybėn asmenį padariusį nusikalstamą veiką – *kaltą asmenį*, nusikaltimo kaltininką, kai kuriose bylose šis klausimas turi ypatingą reikšmę, nes tik nuo jo atsakymo priklauso, kaip baigsis byla, kaip bus užtikrinta visuomenės teisė gyventi saugiai ir interesus, kad kaltininkas sulauktų tinkamo atlygio. Nuo jo priklauso ir konkretus kaltininko veiksmų įvertinimas – suvaržymai, bausmės dydis. Teorija ir aukštesniųjų teismų praktika dažnai akcentuoja kaltės nustatymo svarbą. Tačiau ikiteisminio tyrimo praktikoje neretai kaltės klausimas atrodo lyg būtų antraeilio pobūdžio dalykas, jam neskiriamas deramas dėmesys. Ikiteisminio tyrimo metu nustatant faktus, formuluojant ir pareiškiant įtarimus kaltės klausimas dažniausiai iš viso neakcentuojamas, siejamas tik su tradiciniu reikalavimu įtariamojo apklausos metu paklausti įtariamojo ar jis „prisipažįsta kaltu padaręs įtarime nurodytą nusikalstamą veiką.“¹

Kaltės įrodinėjimas ikiteisminio tyrimo metu dažniausiai laikomas išvestiniu, nes nutylint manoma, kad jei įrodoma veika, asmens dalyvavimas, kitos objektyvios aplinkybės, vadinasi įrodoma, kad asmuo kaltas. Deja, tokia nuostata neteisinga, nes objektyviųjų požymių

¹ Baudžiamajame procese ikiteisminio tyrimo metu (BPK 188 str. 3 d.) įtvirtintas reikalavimas apklausos pradžioje įtariamojo paklausti, ar jis prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką, kurios padarymu įtariamas. Praktikoje šis klausimas dažniausiai skamba kitaip: „Ar prisipažįstate kaltas (kaltu) dėl nurodytos veikos padarymo?“ Kaltinamojo apklausai teisme taikoma tvarka (BPK 271 str. 2 d.), kai teismo posėdžio pirmininkas paklausia kaltinamąjį ar jis prisipažįsta kaltas. Kaltinamasis turi teisę motyvuoti savo atsakymą.

akivaizdumas nereiškia subjektyvių požymių nustatymo. Baudžiamojoje teisenoje nei automatizmo, nei kaltumo prezumpcijos būti negali. Remiantis baudžiamojo įstatymo reikalavimu, įtvirtintu BK 2 str. 3 dalyje „Asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik tuo atveju, jeigu jis yra kaltas padaręs nusikalstamą veiką ir tik jeigu veikos padarymo metu iš jo galima buvo reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio.“ Nors ši nuostata ypač svarbi, praktikoje ji dažnai lieka postulatu.

Tyrimo praktika ne visada atitinka teorijos keliamus reikalavimus. Praktikoje kaltė dažnai neįrodinėjama ir yra pagrindas peržiūrėti teismų nuosprendžius. Pagrindinės problemos susiję su tuo, kad kaltė ne visada aprašoma inkriminuojamuose dokumentuose, ne visada kreipiamas reikiamas dėmesys. Pasitaiko, kai kaltinamojo akto formuluoatės per daug abstrakčios ir kartais primena objektyvų pakaltinimą, o teismai, ypatingai žemesnės instancijos, nebūna pakankamai atidūs įrodinėdami kaltę. Todėl aukštesnės instancijos teismai naikina nuosprendžius. Ypatinga svarbi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika dėl kaltės.

Metodiniu požiūriu svarbus sąvokų „kaltė“ bei „kaltumas“ santykis. Šis klausimas teorijoje nėra aptariamas, todėl verta trumpai pažymėti sąvokų esminiu bruožus, ypatybes ir skirtumus. Aiškumas pageidautinas ir studijuojant, ir taikant teisę, todėl šias sąvokas verta atriboti.

Tyrimo naujumas. Apie kaltę iš baudžiamosios teisės pozicijų dėl jos reikšmės Lietuvoje rašė nemažai autorių – G. Kiškis, V. Piesliakas, S. Bikelis, J. Šukytė, K. Jovaišas, J. Prapiestis, kiti autoriai. Kaltumas, kaip procesinė kategorija teorijoje nenagrinėjama. Dabartiniu metu iš naujo žvelgiant į žmogaus teisių apsaugą, viešojo intereso įgyvendinimą, reikalingas naujas, platesnis požiūris, egzistuojančių trūkumų iškelimas ir pastangos juos šalinti, tobulinti teisę, pareigūnų kompetencijų formavimas pagal modernius reikalavimus. Baudžiamosios teisės, proceso modernizavimas, baudžiamosios teisenos sistemos humanizavimas, represyvumo mažinimas, kaip ir kaltės, kaltumo nustatymo klausimai reikalauja naujo požiūrio ir atsakingo vertinimo.

Tyrimo objektas – kaltės nustatymas baudžiamosiose bylose.

Tyrimo tikslas – atskleisti esmines kaltės ir kaltumo nustatymo problemas, „kaltės“ ir „kaltumo“ sąvokų santykį, nurodyti dažniausius pasitaikančius trūkumus, remiantis praktikos analize pasiūlyti rekomendacijų dėl kaltės nustatymo, sistemos tobulinimo.

Siekiant užsibrėžto tikslo, keliami **šie uždaviniai**:

1. Išanalizuoti kaltės ir kaltumo sąvokas, jų turinį ir santykį.
2. Įvertinti kaltės ir kaltumo kategorijas, jų įrodinėjimo probleminius aspektus šiuolaikinės teisėsaugos kontekste.
3. Padėti teisėsaugos studentams ir praktikams orientuotis kaltės įrodinėjimo specifikoje.
4. Pateikti siūlymų dėl kalės įrodinėjimo.

Tyrimo metodai. Tyrimo metu panaudoti šie tyrimo metodai: indukcija, dedukcija, sisteminės analizės, dokumentų turinio analizės metodai.

Kaltė ir jos reikšmė baudžiamojo teisingumo sistemoje

Kaltei pripažįstama išskirtinė reikšmė baudžiamojoje teisėje ir baudžiamojo teisingumo sistemoje. Baudžiamoji teisė net įvardijama „kaltės teise“ (Čepas, 2013, p. 43.). Be kaltės, be atitinkamos kryptingos psichinės nuostatos nėra kaltininko, o *mens rea* atspindi vieną iš esminių baudžiamosios teisės ypatybių (Green, 2004, p. 13). Kaltė nėra teisinė abstrakcija, tai yra suvoktas neteisėtumas veikos darymo metu (Bielinis, 2007, p. 79, 82). Kaltės įrodinėjimo problemos baudžiamajame procese yra nuolatinės, teigia Jovaišas (Jovaišas, 2012, p. 225).

Kaltės ir subjektyvaus kaltinimo principas įtvirtintas Konstitucijos 31 straipsnio 1 dalyje (Konstitucija, 1992) ir „eliminuoja objektyvų kaltinimą, t. y. patraukimą baudžiamajon atsakomybėn už padarinius, kurie atsirado be įtariamąjo (kaltinamojo) asmens kaltės... pagal BK gali atsakyti tik sąmoningas, valingas (pakaltinamas) asmuo, kaltai sukėlęs BK numatytus padarinius. Kartu tai reiškia, kad kaltininko kaltė baudžiamajame teisme nėra preziumuojama, o turi būti nustatoma dėl kiekvienos nusikalstamos veikos (Prapiestis ir Prapiestis, 2016, p. 48-49).

Kaltė baudžiamosios teisės teorijoje suprantama kaip asmens vidinis psichinis santykis su objektyviaisiais nusikalstamos veikos sudėties požymiais (Piesliakas, 1996. p. 124; Piesliakas, 2006, p. 336; Švedas et al., 2019. P. 252, 255). Baudžiamajame teisme nėra kaltės apskritai, ją būtina įrodyti. Kas yra kaltė, neaprašyta baudžiamajame įstatyme; ji siejama su dviem formomis, įtvirtintomis BK 14, 15 str. Skirtingai nei kitose šalyse, Lietuvoje kaltė aiškinama kaip konkreti kaltės forma ir yra laikoma tik nusikaltimo sudėties požymiu (Bielinis, 2007, p. 79). Tokia kaltės samprata pripažinta ir teismų praktikoje: „Apie kaltę – psichinį kaltininko santykį su veika bei jos padariniais – gali būti sprendžiama ir pagal kaltininko elgesį, ir pagal objektyvias nusikalstamos veikos aplinkybes“ (LAT Nr. 2K-52/2001; Nr. 2K-490/2001, Nr. 2K-616/2006, 2K-353/2006, 2K-164/2010, 2K-455/2010, 2K-170-628/2020, kt.). Kaltė yra pagrindinis nusikalstamos veikos sudėties požymis, įrodinėjamas kiekvienoje baudžiamajame byloje, nežiūrint jo aprašymo specialios dalies straipsnio dispozicijoje.

Kaltė tradiciškai laikoma nusikaltimo sudėties dalimi, tačiau autoriaus manymu, racionalu taikyti platesnę kaltės koncepciją, įtvirtintą BK: kaltė yra savarankiškas baudžiamosios atsakomybės pagrindas, numatytas baudžiamajame įstatyme, egzistuojantis kartu su nusikalstamos veikos sudėtimi, kuris privalomai įrodomas kaip ir sudėtis, t. y. taip, kaip numato BK 2 str. 3 ir 4 d. Šiuos aspektus detaliam aptarė S. Bikelis (2007), į kaltę žvelgiantis plačiau ir novatoriškiau, siūlantis teorijoje ir praktikoje pripažinti ir taikyti norminę kaltės teoriją.²

Reikia priminti, kad galiojantis baudžiamasis įstatymas kaltės požiūriu gana ribotas, o su kalte siejamos spragos ir trūkumai. Pirma, įstatymas nenumato, kas yra kaltė; jis nustato tik dvi konkrečias jos formas, o formos nėra kaltė savaime (tik galimos atmainos daugumai – ne visiems – atvejams), ir baudžiamąjį įstatymą nuostatos prieštaringos ir nepateikia atsakymo, koks turi būti tyčia nusikalstamą veiką darančio kaltininko suvokimo turinys ir kokia yra kaltininko nusikalstamos veikos neteisėtumo suvokimo baudžiamoji teisinė reikšmė; antra, kartais nėra jokio asmens suvokimo ir numatymo (BK 16 str. 3 d.), kaip adekvataus „psichinio santykio“, nors toks deklaruojamas; trečia, yra atvejų, kurių visiškai neapėria įstatymas ir nepaaiškina nusistovėjusi psichologinės kaltės teorija (pvz., juridinių asmenų baudžiamoji atsakomybė, BK 20 str.) (Sinkevičius, 2000, p. 104; Drakšas, 2004, p. 72; Zajančauskienė, J. (2013). p. 1528. Tirilytė-Zelenina, (2018), p. 98), vienareikšmiškai neatsakyta, ar galima neatsargi kaltė formaliosiose nusikalstamų veikų sudėtyse ir ar neatsargi kaltė tokiose sudėtyse neprieštarauja neatsargumo sampratai, įtvirtintai įstatyme (Šukytė, 2013); ketvirta, yra tiesiog įstatymo spragų dėl kaltės (BK 223 str. ir 16 str. 4 d.); penkta, administracinė atsakomybė už administracinius nusižengimus, nors ir gimininga baudžiamajai, o joje deklaruojamas kaltės nustatymo svarbumas, (ANK 2 str. 3 d., 7, 8, 9 str.), bet kartais pripažįstama ir „griežtoji atsakomybė“, t.y. atsakomybė be kaltės (Markevičiūtė, 2016); šešta, teorijoje nurodoma esant „dvigubą“ arba „mišrią kaltę“, nors įstatymas tokios variacijos nenumato. Teismų bandymai paaiškinti tokį fenomeną balansuoja ant *nullum crimen sine lege* principo paneigimo ribos. Šios

² Šiame straipsnyje nagrinėjamos problemos yra prielaida gilesnei diskusijai dėl kaltės instituto baudžiamajame teisingumo sistemoje tobulinimo.

nuostatos praktikoje turi esminių padarinių, nes įstatymas gali būti pritaikytas neteisingai. Tai taip pat reiškia ir esminių baudžiamojo įstatymų principų nenuoseklų taikymą, teisėkūros darbo broką.

Kaltės atspindėjimas įstatyme susijęs su teisine technika. Rengiant 2000 metų BK įstatymų įtvirtinta tokia kaltės aprašymo sistema: kaltės nustatymo būtinumo, kaltės, kaip atsakomybės sąlygos ir atsakomybės tik už kaltai padarytą veiką principas, kaltės formų ir jų rūšių apibrėžimai įtvirtinti BK bendrojoje dalyje (BK 2 str. 3 d., 14, 15, 16 str.). Visos nusikalstamos veikos, aprašytos baudžiamajame įstatyme, yra tyčinės (todėl tyčia, kaip kaltės rūšis įtvirtinta „nutylėjimu“: jei specialios dalies straipsnyje nenurodyta kaltės forma, vadinasi ji tyčinė; išimtiniais atvejais tyčia nurodoma, pvz., BK 100 str.); jei veika gali būti neatsargi – tai nurodoma specialiojoje dalyje atskirai numatytais atvejais.³ Tokie atvejai sistemiškai išanalizavus specialios dalies normas galimi trys: 1. neatsargi kaltė nurodoma BK specialios dalies straipsnio pavadinime (pvz., BK 132, 137, 139 str.), 2. neatsargi kaltė nurodoma BK straipsnio atskiroje dalyje („veika yra nusikaltimas ir tais atvejais, kai ji padaryta dėl neatsargumo, pvz. BK 125 str. 2 d., 126 str. 2 d.), 3. neatsargumo galimybė nurodoma pačioje dispozicijoje, įtvirtinant sudėties požymius (pvz., 229 str. 1 d.) (Pečkaitis, 2013, p. 350). Šis teisinės technikos modelis dėl savo lakoniškumo, paprastumo iš esmės pasiteisino. Tačiau, kaip pastebėta taikant įstatymą, su tokiu aprašymu liko ir spragų – egzistuoja nusikalstamų veikų, kurios, nors nenurodyta įstatyme, tačiau yra neatsargios (Pečkaitis, 2013, p. 350). Tokia akivaizdi spraga yra BK 223 straipsnis, kuriame nenurodyta neatsargi kaltė, nors pagal įstatymo sistemą, prasmę tokia turėtų būti.⁴ Iš visų nusikalstamų veikų, kurios aprašytos specialiojoje dalyje absoliučią daugumą sudaro tyčinės veikos.⁵

Kaltė egzistuoja kaip savarankiškas subjektyvusis požymis, tačiau jos nustatymui svarbus motyvas ir tikslas. Nors šie požymiai turi tik papildomą reikšmę, jie negali būti ignoruojami ar nevertinami, nes kai kuriose bylose motyvo nustatymas yra raktas nustatyti kaltininko tyčia.

Kaltės materialusis ir procesinis aspektai. Kaltė ir kaltumas

Baudžiamojo teisingumo sistemoje nuo seno vartojamos „kaltės“ ir „kaltumo“ sąvokos. Teorijoje plačiau nekalbama apie šių sąvokų santykį, atribojimą, tačiau tai svarbu formuluočių tikslumo požiūriu ir formuojant sisteminę studijuojančiųjų požiūrį, struktūrizuojant baudžiamosios teisės ir proceso žinias, taip pat ir taikant teisę. Kaltės sąvoka laikoma materialiosios teisės sąvoka, o kaltumo – procesinės.

Materialinė *kaltės* samprata BK ir procesinė *kaltumo* samprata BPK nėra visiškai tapačios, nors susiję. Sąvokų aspektai turi būti atpažinti ir suprasti, siekiant teisinio tikslumo ir baudžiamosios sistemos darnos. Kiekvienoje baudžiamojoje byloje turi būti nustatyta, kad asmuo *kaltas padaręs* nusikalstamą veiką, kitaip tariant *įrodyta kaltė* (BK 2 str. 3 d.); baudžiamajame įstatyme aprašytos kaltės formos, šių formų rūšys (BPK 14, 15, 16 str.), į kaltę atsižvelgiama skiriant bausmę (BK 54 str. 2 d. 2 p.), kai asmuo prisipažįsta esąs kaltas įstatymas nustato lengvatų (BK 64¹ str. 2 d.). Nuorodos į konkrečią kaltę nurodytos bendrininkavimo instituto apibrėžime (BK 24 str. 1 d.), atleidimo nuo atsakomybės nuostatose (38, 39 str.). Kaltę atitinkančios bausmės paskyrimas laikomas vienu iš teisingo baudžiamųjų (materialinių ir procesinių) pritaikymo pagrindų (Ažubalytė, Jurka, ir Zajančkauskienė, 2016, p. 31).

³ BK 16 str. 4 d.. Asmuo baudžiamas už nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymą dėl neatsargumo tik šio kodekso specialiojoje dalyje atskirai numatytais atvejais.

⁴ Aukščiausiais Teismas „pataisė“ įstatymo spragą, bet tokia kasacinės instancijos teismo veikla akivaizdžiai neatitinka *Nullum crimen sine lege* principo ir teismo kompetencijos.

⁵ Tyčinės veikos sudaro virš 90 proc. BK numatytų veikų, o neatsargios – kiek mažiau nei 10 proc.

Tuo tarpu baudžiamojo proceso įstatymuose kalbama apie *kaltę procesiniu aspektu* ir „kaltės“ sąvoka turi specifinį, tik proceso teisės normoms būdingą atspalvį (pvz., BPK 29 str. 1 d. kaltinamasis pripažįstamas kaltu ar nekaltu; 44 str. 6 d. abejonės dėl kaltės; 105 str. 2 d., 106 str. 2 d. kaltinamojo, kuris pripažintas kaltu; BPK 299 str. 2 d. kaltės įrodymas; 387 str. 4 d. fizinio asmens kaltė; asmuo nuosprendžiu pripažįstamas kaltu, BPK 307 str. 1 d. 2, 3 p., 256 str. 2 d. 299 str. 2 d., 4 d., 303 str. 2 d., 331 str. 2 d., 421 str. 2 p., 425 str. 4 d.). Kartu procese vartojama ir specifinė „kaltumo“ sąvoka: kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu įtariamas ar kaltinamas asmuo laikomas *nekaltu* tol, kol jo *kaltumas* neįrodytas šio Kodekso nustatyta tvarka ir nepripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu (BPK 44 str. 6 d.); neatidėliotinais atvejais taikytų procesinių prievartos priemonių taikymo rezultatais tolesniame procese negali būti remiamasi kaip įtariamojo ar *kaltinamojo kaltumą* pagrindžiančiais duomenimis (BPK 160¹ str. 3 d.). Todėl metodiniu požiūriu svarbu apibrėžti ir šią sąvoką. Kaltės ir kaltumo sąvokos praktinėje plotmėje dažnai supanašėja ir tampa viena kita pakeičiančios (LAT, Nr. 2K-474/2011).

Šios sąvokos, nors dažnos ir svarbios, netapačios. „Kaltumo“ sąvoka, kaip proceso konstruktas yra platesnė, apima ne tik kaltę, kaip asmens santykį su padaryta veika, tačiau ir visumą sąlygų, leidžiančių jį patraukti baudžiamojon atsakomybėn. Pagal savo turinį ir prasmę, kaltumo sąvoka sietina ir su proceso vyksmu, ir su rezultatu: tai įrodinėjimo proceso rezultatas, kuris atsispindi teismo nuosprendyje. Kaltumas yra visuma aplinkybių, kurias teismas nustatė kaip neginčytinas, kurios parodo konkretų asmenų padarius nusikalstamą veiką ir įrodė kaip sudėtį. Kaltumas apima ir kaltę, ir įrodymus, ir motyvus dėl kaltės; tai ir asmens santykis su jo padaryto nusikaltimo detalėmis, ir visi duomenys patvirtinantys, kad veiką padarė būtent tas asmuo, kuriam inkriminuota ir nėra jokie pagrindai jo nenuiteisti. Kartu tai yra nekaltumo prezumpcijos paneigimas.⁶ Šios prezumpcijos paneigimas yra esminis proceso bruožas, žmogaus teisių užtikrinimo garantas,⁷ be kurio procesinė veikla tiriant ir nagrinėjant baudžiamąsias bylas, jos reguliavimas teisinėje valstybėje tiesiog neįsivaizduojama (Goda, 2018, p. 24).

Todėl galima manyti, kad kaltumo sąvoka apima ir materialiuosius aspektus, t.y. kaltės, kaip asmens vidinio psichinio santykio nustatymą, nusikalstamos veikos sudėties požymių nustatymą, baudžiamosios atsakomybės pagrindą nustatymą (BK 2 str. 3 d.), o taip pat ir proceso esmę, įrodymus, teismo nuosprendžio konstatavimą (BPK 307 str. 1 d. 1, 2 p.).

⁶ Nekaltumo prezumpcija yra vienas esminių teisinės valstybės principų, įtvirtintas Konstitucijos 31 str. 1 d. „Asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu“; BPK 44 str. 6 d. „Kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu įtariamas ar kaltinamas asmuo laikomas nekaltu tol, kol jo kaltumas neįrodytas šio Kodekso nustatyta tvarka ir nepripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu. Visos abejonės ir (ar) neaiškumai dėl nusikalstamos veikos padarymu kaltinamo asmens kaltės ar kitų aplinkybių, turinčių reikšmės bylai išspręsti teisingai, kurių, išnaudojus visas proceso veiksmų galimybes, neįmanoma pašalinti baudžiamojo proceso metu, vertinami nusikalstamos veikos padarymu kaltinamo asmens naudai“; Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija, 48 str. 1 d. „1. Kiekvienas kaltinamas padaręs nusikaltimą asmuo laikomas nekaltu, ko jo kaltė neįrodyta pagal įstatymą.“

⁷ Pasak Konstitucinio Teismo formuojamos doktrinos, „Nekaltumo prezumpcija yra pamatinis teisingumo vykdymo baudžiamųjų bylų procese principas, viena iš svarbiausių žmogaus teisių ir laisvių garantijų“ (Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 12 d. nutarimas). Jis reiškia ir tai, kad įtariamasis ar kaltinamasis savo nekaltumo įrodinėti neprivalo. Tačiau pasinaudodamas teise į gynybą jis gali pateikti įrodymų ar argumentų, paneigiančių pareikštą kaltinimą (Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas). Ypač svarbu, kad nekaltumo prezumpcijos laikytusi valstybės institucijos ir pareigūnai, viešieji asmenys, kol asmens kaltumas padarius nusikaltimą nebus įstatymo nustatyta tvarka įrodytas ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu, apskritai turi susilaikyti nuo asmens įvardijimo kaip nusikaltėlio (Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas, Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas, Konstitucinio Teismo 2007 m. sausio 16 d. nutarimas, Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d. nutarimas). Šį principą įtvirtina ir gausi EŽTT praktika.

Kaltumas yra teismo įsitikinimas, kad asmuo padarė veiką, ją padarė būdamas adekvatus, suvokdamas jos aplinkybes arba nesilaikęs rūpestingumo pareigos, ir įrodymai, kurių pagrindu susiformavęs teismo vidinis įsitikinimas rodo, kad yra pagrindas asmenį nuteisti. Kaltumas yra visuma aplinkybių, kurias teismas nustatė kaip neginčytinas, kurios parodo konkretų asmenį padarius nusikalstamą veiką ir įrodė kaip sudėtį. Kaltumas yra nustatomas pagal vidinį teismo įsitikinimą.

Todėl teiginys „abejonės dėl kaltės“ taip pat vertintinas plačiai, nes tokiu teiginiu nurodoma ne kaltė, kaip subjektyvusis požymis, o kaltumas, kaip teismo įsitikinimo susiformavimo pagrindas. „Abejonės dėl kaltės“ nukreipia manyti, kad egzistuoja abejonių dėl ne dėl kaltės formos, rūšies, turinio nustatymo (t.y. materialine prasme), o dėl asmens kaltumo.

Probleminiai praktiniai kaltės įrodinėjimo aspektai

Pirmiausia, kaltės klausimas svarbus kvalifikuojant veiką, nes panaši (ar net tapati) pagal objektyviuosius požymius nusikalstama veika (veiką, padarinius) įstatymo gali būti vertinama skirtingai pagal kaltės formą (pvz., BK 129 str. „Nužudymas“ ir 132 str. „Neatsargus gyvybės atėmimas“). Kaip teigia Aukščiausiasis Teismas, tik tinkamai kvalifikavus nusikalstamas veikas gali būti įgyvendinta baudžiamojo proceso paskirtis – teisingai nubausti nusikalstamą veiką padariusį asmenį ir nieko nekalto nuteisti (LAT, Nr. 2K-P- 36/2010, Nr. 2K-380-942/2015.).

Kaltės klausimas labai svarbus ir skiriant bausmę (Čepas, 2013).⁸ Detalus kaltininko suvokimo aktualizavimas svarbus ir tikrojo, neformalaus teisingumo nustatymui. Tai pasakytina apie bylas, kuriose tiriamos veikos, sudarančios formaliąsias nusikalstamų veikų sudėtis, taip pat kurių pavojingumas nedidelis, kuriose padariniai išreikšti vertinamosiomis sąvokomis (pvz., BK 300 str., klastojimai). Kiekvienu atveju esant tyčinei veikai, svarbu nustatyti konkrečią kaltę – kaltės rūšį ir jos turinį, t.y. konkretaus asmens konkrečią kaltę konkrečiu inkriminuotos veikos atveju.

Analizuojant baudžiamąsias bylas ikiteisminio tyrimo metu, taip pat teismuose, galima išskirti keletą esminių probleminių aspektų, susijusių su kaltės nustatymu. Pirma, ir svarbiausia, kaltei skiriama per mažai dėmesio; manoma, kad užtenka nustatyti objektyviuosius požymius ir to pakanka, nes per juos paaiškės subjektyvieji. Tačiau tokiu atveju neretai neužduodami reikalingi klausimai apklausų metu, nedaromos akistatos. Pasitaikantis trūkumas - visiško kaltės, subjektyviųjų požymių nustatymo ignoravimas, įrodinėjant bet ką. Kiti aspektai - manymas, kad pagrįstas ir pakankamas kaltės motyvavimas yra deklaravimas „Įstatymo nežinojimas nuo atsakomybės neatleidžia“; dažnas pasikliovimas ekspertize arba specialisto išvada, kaip „objektyviais įrodymais, pagrindžiančiais kaltę“; pasitaikantis trūkumas - painiojimas kaltės formų ir nenustatinėjimas detalaus turinio; neretas bendrininkavimo tyčios nenustatinėjimas ir jos tapatinamas su tyčia bendrininkų padarytoje konkrečioje veikoje. Pasitaiko nemažai atveju, kai nustatant neatsargią kaltės formą nekreipiamas dėmesys į jos rūšį ir turinį (Truncienė, 2004, p. 35).

Kaip rodo baudžiamosios bylos, kaltė dažnai nenustatinėjama. Kartais susidaro įspūdis, kad veiką tiriantys pareigūnai, prokuroras ir teismas daro prielaidas apie egzistuojančią kaltę, to niekaip neaprašdami. Kaltę reikia pagrįsti įrodymais, pagrindžiančiais būtent kaltės buvimą, o ne veikos buvimą, fakto buvimą, asmens prisidėjimą darant veiksmus. Tai, kad per mažai dėmesio skiriama kaltės įrodinėjimui neretai pažymi Aukščiausiasis Teismas: „tiek ikiteisminio tyrimo subjektai, tiek teismai, kvalifikuodami nusikalstamas veikas pagal Baudžiamojo

⁸ Šiame straipsnyje bausmės klausimai nenagrinėjami.

kodekso 222 ir 223 straipsnius, kaltės formoms reikiamo dėmesio neskiria“ (LAT, 2005). Kaip nurodo Aukščiausiasis Teismas „Atkreiptinas dėmesys ir į tuos teismų praktikos pavyzdžius, kai asmens kaltės nustatymas nepagrįstai tapatinamas su visos nusikalstamos veikos įrodinėjimu.“ (Teismų praktika Nr. 30, p. 590). Ir griežtai kritikuoja nuosprendį, kuriame „nėra jokių motyvų, pagrindžiančių kaltės buvimą“. (Teismų praktika Nr. 30, p. 590). „Kaltė yra viena iš veikos kvalifikavimui reikšmingų aplinkybių, todėl pagal BPK 305 straipsnį nuosprendyje turi būti pateikiami jos nustatymo motyvai.“ (Teismų praktika Nr. 30, p. 591). Todėl praktiniu požiūriu itin svarbus konkretaus kaltės turinio nustatymas, kaltininko suvokimo aktualizavimas, jo pagrindimas įrodymais, argumentavimas. Šie aspektai svarbūs formuluojant klausimus apklausoms bei planuojant tyrimo veiksmus. Todėl negali būti pasikliaujama veikos vien objektyviųjų, matomų požymių (vietos, laiko, dalyko, įrankių, priemonių) aprašymu. Įrodymas to, kas padaryta, kas matoma, nereiškia, kad įrodyta kaltė. Objektyvus pakaltinimas tada, kai teorija akcentuoja subjektyvų kaltinimą iškreipia kai kurių bylų įrodinėjimo dalyką.

Nenustačius kaltės turinio, detalaus asmens suvokimo galimos situacijos, kai apkaltinamas, teisiamas nekaltas asmuo. Štai pilietis apkaltintas kontrabanda - dėl to, kad paštu siuntė *savo* antikvarinę knygą į užsienį; šią knygą jis atsinešė nesupakuotą, neslėpdamas, ją siuntė užpildęs atitinkamą muitinės deklaraciją (LAT, Nr. 2K-7-60-788/2015). Ar siųsdamas knygą žmogus suvokė, kad daro kontrabandą, veikia nusikalstamai, t.y. tyčia? Atsakymas į klausimą galimas nustatius aplinkybes *ir* detalizavus asmens suvokimo turinį – ką konkretus asmuo konkrečiu momentu suvokė. Aukščiausiasis Teismas, išteisindamas asmenį paneigė tyčią ir jos turinį, nurodymas abejones dėl jos: „Minėtos aplinkybės verčia abejoti, kad N. U., siųsdamas į JAV jam nuosavybės teise priklausančią antikvarinę knygą be reikiamo leidimo, veikė kontrabandos nusikaltimui būdinga tiesiogine tyčia, t. y. suvokdamas, kad tokiam daiktui gabenti būtinas leidimas ir kad knygos išsiuntimas iš Lietuvos pažeidžia tokiems daiktams taikomą valstybės teisinę apsaugą, ir norėdamas ją pažeisti“ (LAT, Nr. 2K-7-60-788/2015). Jei neįrodinėjamas veikos neteisėtumo suvokimas, kaip būtina smerktinumo sąlyga (Bikelis, 2006, p. 62), pavojingumo pobūdžio suvokimas (Bikelis, 2004, p. 63), teisingai negali būti nustatytas ir tyčios turinys.

Kitas pasitaikantis kaltės pagrindimo motyvas – teisinio reikalavimo „Įstatymo nežinojimas nuo atsakomybės neatleidžia“ nurodymas, manant kad taip paneigiami kaltininko parodymai, jo deklaruojamas nesupratimas, nežinojimas. Vien šio postulato nurodymas orientuoja į objektyvų pakaltinimą, kas neleistina. BK 2 str. 2 dalies nuostatą reikia suvokti siaurai: įstatymo nežinojimo (ar nesupratimo) atveju asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik tuomet, kai jis turėjo galimybę sužinoti (ir teisingai suprasti) įstatymo reikalavimus. Ši nuostata teisinga tik tada, kai žmogus nežinojo draudimų ir veikė sąmoningai, tyčia; asmens žinojimas apie galiojančius draudimus nėra tas pats, kas veikos pavojingo pobūdžio, jos žalingumo suvokimas. Todėl sprendžiant apie kaltę neužtenka konstatuoti bendrą formulę „nežinojimas neatleidžia nuo atsakomybės“. Reikia ieškoti ir subjektyvių pagrindų: ko asmuo nedarė, nors buvo įpareigotas; ką jis privalėjo suvokti, būdamas sveiko proto, pakaltinamas; ką jis privalėjo suvokti užimdamas pareigas ar dirbdamas konkretų darbą, atlikdamas funkciją; ar jo elgesys tik amoralus, ar normalaus žmogaus požiūriu smerktinas.

Kaltės turinys negali likti neaiškus tam, kuris įrodinėja. Todėl neigiamai vertintina tai, kad kartais nekreipiamas dėmesys įrodinėjant, apklausos paviršutiniškos, su išankstiniais klausimais vien dėl veikos ir jos momento, ignoruojamos detalės, kurios gali padėti atskleisti kontekstą. „Kaltės turinys baudžiamojoje byloje atskleidžiamas ne vien tik paties kaltininko prisipažinimo, padarius nusikalstamą veiką, išaiškinimu, kaip jis suvokė bei įvertino savo daromų veiksmų ar neveikimo pobūdį, padarinius, kokios paskatos nulėmė nusikalstamos veikos padarymą ir kokių padarinių šia veika buvo siekiama. Kaltės forma, rūšis, jos turinys –

subjektyvieji (vidiniai–psichiniai) nusikalstamos veikos požymiai, be nurodytų aplinkybių, nustatomi tiriant, įvertinant ir išorinius (objektyviuosius) nusikalstamos veikos požymius: atliktus veiksmus, jų pobūdį, intensyvumą, būdą, pastangas juos padarant, padėtį, kuri buvo juos padarant, ir pan. Taigi apie kaltę – psichinį kaltininko santykį su veika bei jos padariniais – gali būti sprendžiama ir pagal kaltininko elgesį“ (LAT, Nr. 2K-76/2007).

Neretai praktikoje įrodinėjant sudėtį ir kaltę pasikliaujama ekspertize arba specialisto išvada kaip universaliais įrodymais, net nesusimąstant, kad specialių žinių pritaikymas nieko neparodo asmens suvokimą. Pavyzdžiui, avarių bylose dažnai remiamasi ekspertize, kaip neginčijamu įrodymu ir manoma, kad to pakanka pagrįsti kaltę. Nustatinėjama ne kaltė, tačiau ji „priderinama“ prie ekspertizės akte išdėstytų aplinkybių. Tokiame akte konstatuojamos faktinės aplinkybės, objektyvios aplinkybės ir negalima beatodairiškai daryti išvadų apie subjektyviuosius požymius. Detali analizė gali duoti pagrindą manyti, kad nėra kaltės, kaip ji suprantama baudžiamojoje teisėje: N. K. pagal BK 281 str. 1 dalį buvo kaltinama tuo, kad važiuodama Vilniuje, buvo neatsargi ir neatidi, prieš sukdamą į kairę, į namo kiemą, neįsitikino, ar tai daryti saugu, ar netrukdyt kitiems eismo dalyviams, nedavė kelio bei sudarė kliūtį priešinga kryptimi pirmąja eismo juosta tiesiai važiuojančiam automobiliui ir susidūrė su juo, taip pažeidė Kelių eismo taisyklių reikalavimus, dėl to nukentėjo keleivė, kuriai padarytas nesunkus sveikatos sutrikdymas. Aukščiausiasis Teismas, paneigdamas kaltę nurodė, kad net ir nustačius KET pažeidimą ir jo priežastinį ryšį su eismo įvykiu bei padaryta žala kitam asmeniui, veikai kvalifikuoti pagal BK 281 straipsnį turi būti nustatyta ir eismo įvykį sukėlusio asmens neatsargi kaltė (pasitikėjimas arba nerūpestingumas), o ekspertizės akto ir specialisto išvadoje suformuluotos išvados galėjo būti teismo įvertintos tik kaip tikėtinos ir yra tik prielaida teisinei išvadai (LAT, Nr. 2K-474/2011).

Itin detalaus nustatymo reikalauja atvejai, kai tiriamos kelios nusikalstamos veikos (veikų daugetas). Tyrėjas, prokuroras, teismas turi detalizuoti kaltę dėl kiekvienos iš veikų ir neleisti įtvirtinti abejotinų, prieštaringų nuostatų, kai kelios kartu padarytos veikos yra padarytos ir tyčia, ir neatsargiai. Pavyzdžiui teismas kvalifikuodamas veiką pagal BK 137 str. 1 dalį (sunkus sveikatos sutrikdymas dėl neatsargumo) padarė išvadą, kad kaltinamasis, policijos pareigūnas, stabdydamas pažeidėją ir panaudodamas šaunamąjį ginklą, numatė, kad dėl tokių jo veiksmų gali atsirasti padarinių (sunkus sveikatos sutrikdymas), tačiau dėl nusikalstamo pasitikėjimo lengvabūdiškai tikėjosi jų išvengti. Kartu pagal sutaptį teismas taikė ir BK 228 str. 1 dalį, kurioje numatyta nusikalstama veika (tarnybos įgaliojimų viršijimas) padaroma tik tyčia. Kaltės turinio prieštaravimo nepašalina ir apeliacinės instancijos teismas. Aukščiausiasis Teismas perkvalifikavo veiką pagal BK 229 straipsnį (tarnybos pareigų netinkamas atlikimas dėl neatsargumo sukėlęs didelės žalos), nustatydamas, kad ši padaryta dėl nusikalstamo nerūpestingumo (LAT, Nr. 2K-P-1/2014). Taigi, taikant įstatymą būtinas atidumas ir įžvalgumas, pareigūnas negali formuluoti dviprasmiškų ir prieštaringų teiginių.

Kaltės klausimai tyrimo metu labai svarbūs ir vertinant kelių kartu veikusių bendrininkų veiksmus. Bendrininkavimo atveju kaltė taip pat turi būti nustatyta detalčiai, nes bendrininkavimo atveju svarbūs du kaltės lygmenys: bendrininkų *tyčia veikti bendrai* (I) ir *kiekvieno bendrininko tyčia* padaryti konkrečią nusikalstamą veiką (vagystę, plėšimą, nužudymą, kt.) (II). Kaip nurodo Aukščiausiasis Teismas, „Pagrindžiant bendrininko atsakomybę už bendrininkavimą darant tos pačios rūšies veiką turi būti konstatuota ne tik nusikalstamos veikos, dėl kurios padarymo yra sujungiamos kelių asmenų pastangos, sudėtis, numatyta konkrečiame BK straipsnyje, bet kartu ir tos veikos darymo formos – bendrininkavimo objektyviųjų ir subjektyviųjų požymių visuma – bendrininkavimo sudėtis, numatyta BK 24, 25 straipsnių nuostatose.“ (LAT, Nr. 2K-485/2008). Vadinasi, neužtenka nurodyti esant bendrininkavimą, bet reikia jį įrodyti, o vienas iš būtinųjų įrodytinų požymių

(įrodinėtinų aplinkybių) – *tyčia bendrininkauti*. Pastarasis momentas praktikoje daugumoje bylų pamiršamas ir neakcentuojamas. Svarbu ir tai, kad „bendrininkų veikla iki bendros nusikalstamos veikos sudėties, numatytos BK specialiojoje dalyje požymių realizavimo, galima tik tiesiogine tyčia. Tais atvejais, kai įstatyme nenurodyta, kad veika padaroma tiesiogine tyčia, kai nusikalstamos veikos motyvas ir tikslas nėra būtini sudėties požymiai, tai tokia veika gali būti padaryta ir tiesiogine, ir netiesiogine tyčia... jei tokią veiką padaro bendrininkų grupė, kurią sudaro tik bendravykdytojai, bendrininkavimas netiesiogine tyčia yra galimas“ (Teismų praktika, Nr. 30, p. 338).

Įrodinėjant kaltę negalima pamiršti ir procesinių aspektų: nuosprendis negali būti grindžiamas prielaidomis apie kaltę, teismo išvados turi būti pagrįstos įrodymais, neginčijamai patvirtinančiais kaltinamojo kaltę (LAT, Nr. 2K-177/2009, 2K-205/2012, 2K-532/2012, 2K-619/2012, 2K-232/2014, 2K-7-173/2014), o asmens nesugebėjimas įtikinti teismą dėl savo nekaltumo nėra pakankamas pagrindas kaltumui nustatyti (LAT, Nr. 2K-199-788/2015), kaltinamasis savo nekaltumo įrodinėti neprivalo (LAT, Nr. 2K-532/2012). Kartais paties kaltininko nemokėjimas paaiškinti savo veiksmų, nesugebėjimas reikšti minčių laikomas melavimu, nenuoširdumu, o tai tariamai reiškia jo kaltumą. Negalima kaltės grįsti ir „bendrojo pobūdžio rūpestingumo pareigos nesilaikymu“, nes tai būdinga civilinei, bet ne baudžiamajai teisei (LAT, Nr. 2K-199-788/2015). Be to, „Kaltės įrodinėjimui netiesioginiais įrodymais keliamas reikalavimas, kad šiais įrodymais nustatyti tarpiniai faktai ir išvados tarpusavyje turi būti sujungti nuoseklia ir logiška grandine“ (LAT, Nr. 2K-125-511/2019, 2K-204-689/2019, 2K-121-697/2020).

Praktinės gairės pareigūnams tyrimo metu

Pareigūno (tyrėjo) kompetencijos turi apimti bazines žinias apie kaltę, taip pat ir šių žinių taikymo ypatybes. Pareigūnas turi išmanyti kaltės formas, rūšis bei turinio nustatymo ypatybes, kad pagal tai galėtų formuluoti tinkamus klausimus įtariamajam, bendrininkams, liudytojams. Verta akcentuoti, kad tyrimo metu, surinkus informaciją apie objektyviusius požymius (pirmiausia veiką ir padarinius), tyrėjas sprendžia dėl kaltės formos; po to seka kaltės turinio išsiaiškinimas (Piesliakas, 1996). Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kokio tipo nusikalstamos veikos sudėtis padarinių požiūriu (formali ar material) įrodinėjama, koks veikos baigtumo momentas, ką reikia įrodinėti. Galimo kaltės turinio formulavimas įmanomas tik išsigilinus į objektyvias aplinkybes ir kaltininko parodymus, juos gretinant. Nustatant kaltės turinį tiesiogiai padeda ir tikslo bei motyvo paieška. Sprendžiant apie kaltę, jos turinį konkrečiu atveju, būtina žvelgti į situacijos esmę – kaip viskas vyko; ar viskas vyko taip, kaip užfiksuota pareiškime apie nusikalstamą veiką; kokia buvo veikos paskata, kurią galėtų įvardyti nešališkas situacijos stebėtojas. Įvertinus šias aplinkybes turi būti sprendžiama, ar egzistavo subjektyvus kaltininko neteisėtumo suvokimas. Svarbus momentas yra ir tai, kad asmens subjektyvūs parodymai būtų vertinami be išankstinės nuostatos, neigiamo nusistatymo, moralizavimo, nelaikomi melu⁹ *a priori*. Savo ruožtu pareigūnas negali būti naivus ir tikėti viskuo, kas jam sakoma, daryti išvadas savarankiškai, o ne dėl įtikinėjimo. Melas ir išgalvoti „duomenys“ (versijos, samprotavimai) paneigiami subjektyviusius požymius lyginant su objektyviaisiais; pageidautina, kad jie

⁹ Mėllas yra tyčia sakoma neteisybė: *Akiplėšiškas, gudrus m. M. per akis. Jie čia eina ~ù (meluodami ką daro). Su ~ù toli nenuėisi* (tts.). (Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://lkiis.lki.lt/>) Melas yra sąmoningas klaidingo teiginio pateikimas žinant, kad jis klaidingas ir tikintis, kad bus laikomas teisingu. Melui būdingas tikslas apgauti kitą žmogų. Todėl melu negali būti vadinami asmens parodymai, kai jis klysta dėl savo veiksmų vertinimo arba pasakoja apie įvykį taip, kaip supranta subjektyviai.

sutaptų kuo išsamiau, detaliau.¹⁰ Tikrąjį asmens suvokimą parodo tikrovės pažinimo šaltiniai, užfiksuoti tyrimo veiksmais: apklausų protokolai, jų sugretinimai, akistatų protokolai, vaizdo įrašai; „tolimesni šaltiniai“ - įvykio vietos apžiūros protokolai; daiktų, objektų paėmimo protokolai, jų tyrimo aktai, apžiūros protokolai; nukentėjusiojo pareiškimas, jo apklausų protokolai, liudytojų apklausų protokolai. Apie asmens kaltę spręsti leidžia ir daiktai, materialūs pėdsakai; sumanymus išduoda rengimasis, pajėgų telkimas, kita.

Pareigūnui, atliekančiam tyrimą, nustatančiam kaltę svarbu byloje užfiksuoti tai, ką darydamas suvokė asmuo (įtariamasis). Šiuo tikslu turi būti formuluojami klausimai, iš atsakymų į kuriuos būtų galima daryti išvadas apie tai, ar asmuo

suvokė kaip *neteisėtus*, savo veiksmus,
 suvokė juos kaip *nepateisinamą* riziką,
privalėjo žinoti tai, kas jam inkriminuota,
 jo funkcijos apėmė to žinojimą, būtinumą žinoti,
 veikdamas suprato, kad tai *neleistina/žalinga/baustina*;
 ar jam buvo būdinga įsisažmoninta pareiga,
 privalėjo suvokti dėl savo patirties ir veiklos tai, ko nesuvokė ir kas sukėlė žalą.

Asmens pasakojimas kaltės požūriui tikėtinas tada, kai jis pagrįstas faktais ir detalėmis duodant parodymus, o šios detalės bendrame bylos kontekste nesikeičia.

Išvados

Kaltės nustatinėjimas įtvirtina konstitucinį subjektyvaus kaltinimo principą ir eliminuoja objektyvų kaltinimą. Nors šiuo metu tiek teorijoje, tiek praktikoje dominuoja kaltės, kaip sudėties požymio modelis, būtų racionalu taikyti platesnę kaltės koncepciją, įtvirtintą BK: kaltė yra savarankiškas baudžiamosios atsakomybės pagrindas, numatytas baudžiamajame įstatyme, egzistuojantis kartu su nusikalstamos veikos sudėtimi, kuris privalomai įrodomas kaip ir sudėtis, t. y. taip, kaip numato BK 2 str. 3 ir 4 d.

Teoriniu požūriu svarbios materialinė *kaltės* sąvoka ir procesinė *kaltumo* sąvoka. Šios sąvokos nėra tapačios, nors praktikoje dažnai tampa viena kita pakeičiančios. Baudžiamąjo proceso įstatymuose kalbama apie *kaltę procesiniu aspektu* ir „kaltės“ sąvoka turi specifinį, tik proceso teisės normoms būdingą atspalvį. „Kaltumo“ sąvoka, kaip proceso konstruktas yra platesnė, apima ne tik kaltę, kaip asmens santykį su padaryta veika, tačiau ir visumą sąlygų, leidžiančių jį patraukti baudžiamajon atsakomybėn. Kaltumo sąvoka sietina ir su proceso vyksmu, ir su rezultatu. Kaltumas yra įrodinėjimo proceso rezultatas, kuris atsispindi teismo nuosprendyje. Kaltumas yra visuma aplinkybių, kurias teismas nustatė kaip neginčytinas, kurios parodo konkretų asmenų padarius nusikalstamą veiką ir įrodė kaip sudėtį, ir visi duomenys patvirtinantys, kad veiką padarė būtent tas asmuo, kuriam ji inkriminuota. Kaltumo nustatymas yra ir nekaltumo prezumpcijos paneigimas – esminis teisėtumo ir žmogaus teisių įgyvendinimo garantas procese.

Kaltės įrodinėjimo problemos baudžiamajame procese yra dažnos. Praktiniu požūriu įrodinėjant kaltę turi būti stengiamasi nustatyti kiek įmanoma detalesnį asmens suvokimą veikos metu ir atskleisti kaltės turinį, vengti manymo, kad užtenka nustatyti objektyviuosius požymius. Konkrečioje byloje negalima ignoruoti subjektyvių požymių, nelaikyti pakankama deklaracijos „Įstatymo nežinojimas nuo atsakomybės neatleidžia“ kaltės įrodymui. Nustatant kaltę negalima vien ekspertize arba specialisto išvada, kaip objektyviais įrodymais,

¹⁰ Melas baudžiamąjoje byloje paprastai nustatomas pagal skirtingose bylos vietose skirtingus to paties asmens parodymus apie tas pačias aplinkybes, ypatingai – apie detales, kai skirtumų negalima pateisinti primiršimu ar sąžiningu klydimu, menku klydimu dėl detalių, parodymų akivaizdus kirtimasis su kitais nustatytais duomenimis.

pagrindžiančiais kaltę. Įrodinėjant bendrininkavimą būtina nustatyti ir tyčią veikti bendrai, netapatinti jos su tyčia bendrininkų padarytoje konkrečioje veikoje. Kai tiriamos kelios nusikalstamos veikos (daugetas), būtina detalizuoti kaltę dėl kiekvienos iš veikų ir neįtvirtinti abejotinių nuostatų, kai kelios vienu metu padarytos veikos laikomos padarytos ir tyčia, ir neatsargiai.

Pareigūno (tyrėjo) kompetencijos turi apimti bazines žinias apie kaltę, taip pat ir šių žinių taikymo ypatybes. Pareigūnas turi išmanyti kaltės formas, rūšis bei turinio nustatymo ypatybes, kad pagal tai galėtų formuluoti reikiamus klausimus įtariamajam, bendrininkams, liudytojams, planuoti apklausų eiliškumą. Pareigūnui, atliekančiam tyrimą, nustatančiam kaltę svarbu byloje užfiksuoti tai, ką darydamas suvokė asmuo (įtariamasis). Šiuo tikslu turi būti formuluojami klausimai, iš atsakymų į kuriuos būtų galima daryti išvadas apie tai, ką suvokė asmuo veikos metu, ar asmuo suvokė savo veiksmus kaip *neteisėtus*, suvokė juos kaip *nepateisinamą* riziką, ar *privalėjo, galėjo žinoti* tai, kas jam inkriminuota, jo funkcijos apėmė konkrečių aplinkybių žinojimą, ar veikdamas suprato, kad tai *neleistina/žalinga/baustina*, ar asmeniui buvo būdinga įsisažmoninta pareiga, ar jis privalėjo suvokti dėl savo patirties ir veiklos tai, ko nesuvokė ir kas sukėlė žalą. Asmens parodymų patikimumas kaltės požiūriu patikrinamas juos analizuojant kitų nustatytų aplinkybių kontekste analizuojant teiginių detales, o jos bendrame bylos kontekste nesikeičia.

Literatūra

Teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). Valstybės žinios, 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). Valstybės žinios, 89-2741.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002). Valstybės žinios, 37-1341.
4. Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksas (2015). TAR, 2015-11216.
5. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija. (2016/C 202/02)[interaktyvus] <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=HU> [Žiūrėta 2021 m. gegužės 8 d.]

Specialioji literatūra:

6. Ažubalytė, R., Jurka, R. ir Zajančauskienė, J. (2016) *Baudžiamojo proceso teisė. Bendroji dalis. I Knyga*. Vilnius: Registrų centras
7. Bielinis, A. (2007) 'Tyčinė nusikalstama veika Vokietijos ir Lietuvos baudžiamojoje teisėje: lyginamoji analizė', *Teisės problemos*, 3 (57), p62-86.
8. Bikelis, S. (2004) 'Nusikalstamos veikos pavojingo pobūdžio suvokimas tyčioje', *Jurisprudencija*, 60 (52) p63-73.
9. Bikelis, S. (2006) 'Nusikalstamos veikos neteisėtumo suvokimo samprata ir jo baudžiamoji teisinė reikšmė', *Jurisprudencija*, 7(85), p57-63.
10. Bikelis, S. (2007) *Tyčinė kaltė baudžiamosios teisės teorijoje ir teismų praktikoje*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S), Mykolo Romerio universitetas. Vilnius.
11. Čepas, A. (2013) 'Tyčios turinio reikšmė skiriant bausmes už nužudymus Lietuvos teismų praktikoje', *Teisės problemos*, 4 (82), p40-64.

12. Drakšas, R. (2004) 'Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės problematika', *Teisė*, 53, p68-79.
13. Goda, G. (2018) 'Nekaltumo prezumpcijos principo reikšmė suėjus baudžiamosios atsakomybės taikymo senačiai', *Teisė*, 107, p24-34.
14. Green, S. P. (2004) 'Moral Ambiguity in White Collar Criminal Law', *Notre Dame Journal Of Law, Ethics & Public Policy*, 18, p501-519.
15. Jovaišas, K. (2012) 'Kaltės įrodinėjimas baudžiamajame procese: problemos ir paradoksai', *Teisė*, 82, p225-237.
16. Markevičiūtė, M. (2016) 'Kaltė kaip juridinių asmenų administracinio baudimo sąlyga', *Teisė*, 100, p81-101.
17. Pečkaitis, J. S. (2013) 'Baudžiamoji atsakomybė už aplaidų buhalterinės apskaitos tvarkymą', *Jurisprudencija*, 20(1), p343–357.
18. Piesliakas, V. (1996) *Mokymas apie nusikaltimą ir nusikaltimo sudėtį*. Vilnius
19. Piesliakas, V. (2006) *Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga. Baudžiamasis įstatymas ir baudžiamosios atsakomybės pagrindai*. Vilnius: Justitia
20. Prapiestis, J. Prapiestis, D. (2016) 'Kaltės institutas baudžiamojoje kasacijoje', *Teisės apžvalga*, 2(14), p48-61.
21. Sinkevičius E. (2000) 'Juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės problemos', *Teisė*, 36, p96-106.
22. Šukytė, J. (2013) 'Neatsargios kaltės numatymo nusikalstamų veikų sudėtyse problemos', *Socialinių mokslų studijos*, 5 (2), p655-669.
23. Švedas, G. (red.) (2019) *Lietuvos baudžiamoji teisė, bendroji dalis, I knyga*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla
24. Tirilytė-Zelenina, R. (2018) 'Nauji juridinio asmens baudžiamosios atsakomybės kriterijai Lietuvos Respublikos teisėje', *Teisės problemos*, 2(96), p79-106.
25. Truncienė, I. (2004) 'Kaltė ir jos nustatymas bylose, susijusiose su kelių transporto eismo saugumo ir transporto priemonių eksploatavimo taisyklių pažeidimais', *Jurisprudencija*, 53(45), p33–42.
26. Zajančauskienė, J. (2013) 'Teismų praktikos aktualijos baudžiamosiose bylose dėl juridinių asmenų padarytų nusikalstamų veikų', *Jurisprudencija*, 20(4), p1524–1534.
27. Lietuvių kalbos išteklių informacinė sistema. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://lkiis.lki.lt/> [Žiūrėta 2021 m. gegužės 8 d.].

Teismų praktika:

28. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas.
29. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 12 d. nutarimas.
30. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas.
31. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.
32. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. sausio 16 d. nutarimas.

33. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d. nutarimas.
34. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2009 m. kovo 24 d Teismų praktikos kelių transporto eismo saugumo ar transporto priemonių eksploatavimo taisyklių pažeidimo (BK 281 straipsnis) baudžiamosiose bylose apžvalga (2009). Teismų praktika, 30.
35. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2005 m. gruodžio 29 d. apibendrinimo apžvalga dėl teismų praktikos nusikalstamų veikų finansų sistemai baudžiamosiose bylose. Teismų praktika, 23.
36. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-52/2001.
37. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-490/2001.
38. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-353/2006.
39. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-616/2006.
40. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-76/2007.
41. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-485/2008.
42. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-177/2009.
43. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-36/2010.
44. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-164/2010.
45. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-455/2010.
46. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-474/2011.
47. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-205/2012.
48. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-532/2012.
49. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-619/2012.
50. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-1/2014.
51. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-232/2014.
52. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-173/2014.

-
53. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-199-788/2015.
 54. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-380-942/2015.
 55. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-125-511/2019.
 56. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-204-689/2019.
 57. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-121-697/2020.
 58. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-170-628/2020.

THE ISSUES OF PROVING GUILT IN THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT

Laurynas PAKŠTAITIS
Mykolas Romeris University

Summary. The article focuses on the process of criminal investigation and proving of guilt during the process. The concepts of guilt and guiltiness in Lithuanian Criminal Law and Criminal Procedure are analyzed. Modern law enforcement must protect the interests of the society and at the same time protect the rights of the individual. The principle of subjective incrimination requires the establishment of guilt as an essential basis for criminal responsibility. The requirement of the establishing mens rea is one of the important steps during criminal investigation. Such establishment is also a necessary step to rebut the presumption of innocence. Nonetheless some criminal investigations show that factors of guilt and mens rea are often times considered as factors of lesser importance. To prevent the law enforcement agencies from mistakes special attention must be paid to the identification of subjective features of the crime such as subjective perception of the suspect as well as the aims and the motives of his actions. The author presents the analysis of the concepts of guilt, guiltiness and presents various examples of courtroom practices with regard to particular mistakes of the proving of guilt. Some theoretical suggestions on the establishment of guilt of the accomplices and the guilt of suspects when investigating the numerous crimes are also presented.

Keywords: *guilt, guiltiness, the proving of guilt, subjective features of the corpus of the crime.*